

סדר ותוכן בספר במדבר

פתח דבר*

שאלת הסדר בספר במדבר זכתה למספר התייחסויות¹. לרוב, מוסבר הקשר שבין הפרשיות בקשרים אסוציאטיביים. לדוגמה: נסמכה פרשת נדרים (ל') לפרשת קרבנות המועדות (כ"ח-כ"ט) בשל הקשר בין "לבד מנדריכם ונדבתיםכם" (כ"ט, לט) ובין "איש כי יד' נדר" (ל', ב, וכל הפרק כולו). אם נסתפק בדרך זו, נגיע בהכרח למסקנה אחת: אין הספר אלא לקט פרשיות. אף קשרים תוכניים מקומיים בין פרשיות סמוכות בלבד אינם מספיקים על מנת להגדיר את הספר בשלמותו כספר. שאלת הסדר איננה שאלה שולית אלא שאלה מרכזית בהגדרת הספר. אין בכוונתי לפתור את כל בעיות הסדר בספר במדבר, אלא לעמוד על קו, שנראה בעיני שהוא 'הבריה התיכון' של הספר.

חטיבה א - פרקים א'-י'

ספר במדבר מתחלק לשלוש חטיבות עיקריות:

א'-י' - מבנה המחנה וענייני מסע.

י"א-כ' - סיפורי תלונות בני ישראל².

כ"ו-ל"ו - פרקי התנחלות וסיום.

חלוקה זו היא, כמובן, כללית ביותר, ולדידנו חשובה רק הבחנת ייחודה של החטיבה הראשונה. בחטיבה השנייה כשבעה סיפורי תלונה, ואילו בפרקים א'-י' אין כל סיפור. בסופה של חטיבה זו באים הפסוקים: "ויהי בנסע הארץ ויאמר משה... ובנחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל" (י', לה-לו). פסוקים אלו מסומנים בנוני"ן הפוכות, וחז"ל ראו פסוקים אלו כספר בפני עצמו (שבת, קטז, ע"א). למעשה, הנוני"ן ההפוכות מגדירות לא רק את שני הפסוקים כספר בפני עצמו: כתוצאה מהם מוגדרת אף החטיבה הקודמת (פרקים א'-י') כספר בפני עצמו. עניינו של ספר זה הוא מבנה המחנה וענייני המסע. פרקים א'-ד' עוסקים במניין העם והלוויים, מקום כל שבט בשעת המסע ובשעת החנייה ותפקידי הלוויים בשעת המסעות. פרקים ז'-ח' עוסקים בחנוכת המשכן ובהקדשת הלוויים, היינו

* מאמר זה הוא פרוץ של לימוד עם תלמידי שנה א' בישיבת הקיבוץ הדתי.

1 ראה: מ"ד קאסוטו, 'במדבר', אנציקלופדיה מקראית, ב, עמ' 139-140. קאסוטו אינו מוצא בין פרשיות הספר קשרים תוכניים, אלא קשרים אסוציאטיביים בלבד. בעלון שבות 112 (אלול תשמ"ה) ישנם שני מאמרים הדנים בנושא. א' שמאע, 'סמיכות פרשיות בספר במדבר' (עמ' 79-94), מתרכז בצד האסוציאטיבי; ב' גזונדהייט, 'סמיכות פרשיות מפר' המרגלים לפר' קרח" (עמ' 65-78), עוסק בקישורים תוכניים. בדברי השתדלתי שלא לחזור על דבריהם.

2 ראה להלן, הערה 6.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בהכשרת המשכן לתפקידו. ט', טו - י', לד, עוסקים בענייני מסע. החריגה הבולטת היא פרקים ה'ו-ה' שאינם קשורים לנושא החטיבה. שתי חריגות נוספות הן פרשת המנורה³ (ח', א-ד) ופרשת פסח שני⁴. את דיוננו נקדיש בעיקר לחריגה הבולטת של פרקים ה'ו-ה', המחנה המתואר בפרקים א'י-י' הוא מחנה מעמדי. במרכז המחנה עומד המשכן, וסביב לו כוהנים ולוויים. ומה מקומו של איש ישראל פשוט בעולם של קדושה? לנושא זה מוקדשים פרקים ה'ו-ה'. נראה שהפרקים ה'ח-ח' מסודרים בסדר כיאסטי לפרקים ז'-ט"ו בספר ויקרא⁵. השוואת שתי חטיבות פרקים אלו תלמדנו לא רק על הפרקים החורגים אלא אף על החטיבה כולה.

במדבר	ויקרא
"וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב וכל טמא לנפש"	1. ז', לה
אשם גזילות: "וכל תרומה לכל קדשי בני ישראל... לכהן לו יהיה"	הקדשת הכוהנים
סוטה: "ופרע את ראש האשה"	2. ט' - ח', לו
נזיר: "מיין ושכר יזיר... לא ישתה... גִּדְל פָּרַע שְׁעַר ראשו"	3. ט' חנוכת המשכן
ברכת כוהנים	4. 3. ו', כב-כז
חנוכת המשכן	4. 4. ה', יא-לא
מנורה	4. 4. ה', יא-כא
הקדשת הלוויים	5. 3. ו', כב-כז
	5. 5. י', יד
	6. 6. י"א-ט"ו
	י"א מאכלות טמאים
	י"ב טומאת לידה
	י"ג-י"ד טומאת צרעת
	ט"ו טומאת זב

לפני שנדון בגופן של המקבילות ובמשמעותן, נציין, שעצם ההקבלה מלמדתנו שיש סדר למקרא. עתה נדון בכל פרשה לגופה.

1. הקדשת הכוהנים - הקדשת הלוויים

בויקרא - תורת כוהנים - מצויה הקדשת הכוהנים. הלוויים כמעט ואינם מוזכרים בספר ויקרא. ואילו בספר במדבר הלוויים נזכרים פעמים רבות, ובו מצויה הקדשת הלוויים. הבדל זה שבין ספרי ויקרא ובמדבר אינו דבר שבמקרה. שמא משמעות ההבדל היא הרחבת הקשר לעולם הקדושה ממשפחה לשבט (אף שעדיין קיימות הבחנות והבדלות).

3 ראה רש"י ורמב"ן על אתר.
4 פרשת פסח שני שייכת כרונולוגית לתקופה שבה נדונה חטיבה זו, שהרי א', יא, נאמר בחודש השני בשנה השנית ופסח שני חל באותו החודש. אף שעניין זה ודאי נכון, הרי שלדידי הסבר כרונולוגי אינו מספק.
5 רעיון זה למדתי ממאמרו של ג' שטראוס, 'סדר כרונולוגי ותוכני בספר במדבר', עלון שבות 75 (תמוז תשל"ט), עמ' 13-21.

2. חנוכת המשכן

במרכז חנוכת המשכן בספר ויקרא עומדים אהרן ובניו, ואילו במרכז חנוכת המשכן בספר במדבר עומדים נשיאי ישראל. מוסד הנשיאים כמעט ואינו נזכר עד ספר במדבר, ובספר במדבר הוא תופס מקום מרכזי. שמא משמעות חידוש מסוג זה היא הרחבת הסמכויות, הענקה של סמכויות ההנהגה לנציגי העם.

3. ברכת משה ואהרן - ברכת כוהנים

5. מתנות כהונה

בשני סעיפים אלו, לא מצאתי הבדל משמעותי בין הספרים. חשיבותם היא לעצם בניינה של ההקבלה.

4. "ראשיכם אל תפרעו... יין ושכר אל תשת" - נזיר

דומה הנזיר לכוהן. מה הכוהן בשעת עבודתו אסור ביין ושכר, כך הנזיר כל ימי נזרו אסור ביין ושכר. על הכוהן נאמר: "קדשים יהיו לאלהיהם" (כ"א, ה) ועל הנזיר נאמר: "קדש יהיה... קדש הוא לה'" (ו', ה-ח). ויתרה מכך - דומה הנזיר לכוהן הגדול. על כוהן גדול נאמר: "כי נזר שמן משחת אלהיו עליו" (ויקרא, כ"א, יב), ועל הנזיר נאמר: "כי נזר אלהיו על ראשו" (ו', ז). נאסר על הנזיר להיטמא אף לקרוביו ככוהן גדול (ויקרא, כ"א, יא) וכל ימי נדרו הוא בבחינת "יומן המקדש לא יצא". אמנם ישנו הבדל בין קדושת הנזיר לקדושת הכהונה. דרך הנזיר היא: "גדל פרע שער ראשו" ואילו הכוהנים מצוים: "ראשיכם אל תפרעו"⁶. פרשת הנזיר באה לענות על הבעיה שבה פתחנו: היכן מקומו של ישראל פשוט בעולם הקדושה? באה פרשתו ואומרת: יכול ישראל להגיע אף לדרגת קדושתו של הכוהן הגדול.

4. "ראשיכם אל תפרעו" - "ופרע את ראש האשה" (סוטה)

את פרשת הנזיר השוונו לשתי פרשיות כהונה בספר ויקרא - פרק י' ופרק כ"א. אף את פרשת סוטה נשווה לשתי הפרשיות. דמיון לשוני יש לויקרא, י', ו, אולם דמיון מהותי ישנו דווקא לויקרא, כ"א, ז, שם מצווים הכוהנים "אשה זנה וחללה לא יקחו". כשם שכוהן מצוה לשמור על קדושת משפחתו, כך ראוי לכל איש ואיש מישראל לקדש את חי משפחתו. לשם תקנה זו באה פרשת סוטה.

6. ענייני טומאה - שילוח טמאים.

כאן שני הספרים, ויקרא ובמדבר, דואגים לקדושת מחנה ישראל. פרשת שילוח טמאים משתלבת במגמתן של פרשיות סוטה ונזיר - בניין קדושתו של מחנה ישראל. למדנו, שהפרשיות בפרקים ה'ו' באו לענות על הבעיה שיוצר המחנה המעמדי, בעיית הקשר של מחנה ישראל עם עולם הקדושה. אך שמא גדולה מכך למדנו. במרכז המחנה

6 שמא ניתן להגדיר זאת כהבדל שבין הקדושה הממסדית לקדושה הפורצת.

עומד המשכן, אולם במרכז החטיבה המוקדשת למבנה המחנה עומד איש ישראל הפשוט, והוא מרכזה של החטיבה.

בסופה של חטיבה זו היה ראוי העם להיכנס לארץ אולם 'לא איכשר דרא', וסדרת סיפורי התלונה מלמדת שהעם אינו מסוגל להיכנס לארץ.

חטיבה ב - סיפורי תלונה

חטיבה זו עומדת במרכז הספר, ועניינה סדרת סיפורי תלונה: תבערה (י"א, א-ג); קברות התאוה (י"א, ד-לה); צרעת מרים (י"ב); מרגלים (י"ג-י"ד); ק"רח (ט"ז-י"ח); מי מריבה (כ', יב-יג); נחש הנחושת (כ"א, ד-ט) [ובעל פעור (כ"ה)]. אף בספר שמות ישנם סיפורי תלונה, ונשאלת השאלה, מה בין אלו לאלו. האם ישנו הבדל מהותי בין ספר לספר, או שאין כאן אלא הבדל שבזמנים? הדמיון הגדול שבין חלק מהסיפורים מקל על ההשוואה.

א. מן ושלו (שמות, ט"ז) - קברות התאוה (במדבר, י"א, ד-לה)

בשמות (ט"ז) מסופר שכשהגיעו בני ישראל למדבר סין התלוננו: "מי יתן מותנו... בארץ מצרים... כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב (שמות, ט"ז, יג). בתגובה מקבל העם מן וּשְׁלֹו. והנה, בספר במדבר מסופר שהעם קיבל בכל יום רק מן. העם שמאס במן ורצה בשר קיבל את מבוקשו, אולם "אף ה' חרה בעם ויך ה' בעם מכה רבה מאד" (י"א, לג). יבואו פרשנים ויתרצו את הסתירות; אנו נתרכז כאן בשאלה מה בין הסיפור בשמות לסיפור במדבר. בספר שמות דרכו של העם היא כדרכו של תינוק המיילל לאוכל, ומשקיבל את מבוקשו הוא משתתק. בספר במדבר הסיפור סבוך יותר. אי אפשר לתת לעם להמשיך בדרכו של תינוק, ועל כן "אף ה' חרה בעם"⁸. מוקד שני של הסיפור הוא בעיית המנהיגות. משה מדבר דברי ייאוש: "לא אוכל... לשאת את כל העם הזה... ואם ככה אֶתְ עֵשָׂה לי הָרַגְנִי נָא הַרְגֵנִי" (י"א, יד-טו), ובעקבות כך באה הענקת סמכויות לשבעים הזקנים. בסוף הסיפור באה נבואת אלדד ומידד הנוטלת ממשה את ההגמוניה על הנבואה (ראה דברי יהושע: "אדני משה כָּלְאִם" [י"א, כח]). כבר בעיון ראשוני בסיפור רואים אנו, שישנם שני מוקדים לסיפור העם והמנהיגות. שני המוקדים חוזרים בכל סיפורי התלונה. בספר שמות משול העם לתינוק. עתה 'התבגר' העם, ויש לחנכו ולהדריכו בדרך הנכונה.

ב. מסה ומריבה (שמות, י"ז, א-ז) - מי מריבה (במדבר, כ', ב-יג)

שתי שאלות יסוד נשאלות בסיפור זה: (א) מה היה חטא משה בפרשת מי מריבה? (ב) מהו היחס הכרונולוגי בין סיפור 'מי מריבה' לסיפור 'מסה ומריבה'?

7 סיפור בעל פעור שונה מיתר הסיפורים הן בתוכנו - כסיפור על עבודה זרה ללא תלונה אל ה' - והן במיקומו בספר. מסיבות אלו נראה שאין הוא שייך לחטיבה זו.

8 האברבנאל, בשאלה הייב על פרשתנו, שואל "למה נענשו ישראל עתה בשאלתם הבשר, ולא נענשו בפעם הראשונה כשיצאו ממצרים". בפירושו מצביע האברבנאל על הבדל בין הסיפורים בשמות ובמדבר. לפי דרכנו, ההבדל אינו בעצם הסיפור, אלא בזמן התרחשותו.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

דורות של פרשנים עסקו בשתי השאלות. אנו לא ננסה להסביר את היחס הכרונולוגי שבין שני הסיפורים, אלא נציין את ההבדל ביניהם. לשם הקיצור אביא את הפירוש שבו בחרתי ללא דיון והתפלמסות עם שיטות פרשנות אחרות. חטא משה היה בהכאה במִטָּה בידו. ההכאה ביד משמעה שהכוח ביד משה, ואילו אמירה בשם ה' מדגישה כי משה אינו במרכז אלא ה'. ביציאה ממצרים, דרך הנהגת המטה הייתה מספקת; עתה יש צורך בדרך חדשה שתוליכם לארץ. סימנה של הדרך החדשה הוא, שלא מנהיג אחד יעמוד מול העם, אלא העם כולו יעמוד מול ה'. מי שאינו מבין דרך זו, אינו רשאי להכניס את העם לארץ. אף העם נהג כדרכו של תינוק: יילל למים, ומשקיבל את מבוקשו לא ידע להודות על כך. משום כך נענש, ולא ייכנס לארץ בדרך קצרה אלא יסוב את ארץ אדום. משמעות זו שנתנו לחטא מי מריבה, ננסה להוכיח בהמשך דברינו בראיית הפרשה בהקשרה (ראה להלן, בדיון על מי מריבה)⁹.

במעשה קברות התאוה ובמעשה מסה ומריבה קיימים שני מוקדים: העם והמנהיגות. שני מוקדים אלו הם כעין מכנה משותף לכל סיפורי התלונה. דברי מרים הם כנגד הנהגת משה: בשני הסיפורים הגדולים - המרגלים וקָרַח - עומדת הנהגת משה במבחן מול נשיאי ישראל, ובסיפור הנחשים נאמר: "וידבר העם באלהים ובמשה" (י"א, ה)¹⁰. כמעט בכל סיפורי התלונה בספר במדבר ישנו עונש לעם, בניגוד לסיפורי התלונה שבספר שמות, שבהם העם מקבל תמיד את מבוקשו ואין עונש¹¹. געגועי העם למצרים מלמדים שהעם אינו פָּשַׁל לכניסה לארץ ועליו להסתובב במדבר. לחטיבה מבנה כיאסטי:

[פרי' חובב בן רעואל המדייני (י', כח-לב)]

תבערה (י"א, א-ג)

קברות התאוה (י"א, ד-לה) - סיפור אוכל

צרעת מרים (י"ב)

מרגלים (י"ג-י"ד)

קובץ חוקים (ט"ו)

קָרַח (ט"ז-י"ח)

פרה אדומה (י"ט)

מות מרים (כ', א)

מי מריבה (כ', יב-יג) - סיפור אוכל

סיפור הנחשים (כ"א, ד-ט)

[בלק - זקני מדיין, כזבי בת נשיא מדיין (כ"ב-כ"ה)]

9 בפירוש הפרשה הלכנו בעקבות רש"י, המפרש שהחטא היה בכך שמשה לא דיבר אל הסלע אלא היכה אותו. חידושונו הוא בנתינת המשמעות לדברים אלו. דברינו עולים יפה גם על-פי שיטות רבנו חננאל והרמב"ן, המפרשים שהחטא היה בכך שמשה אמר "נוציא לכם מים" ולא "יוציא ה' לכם מים". ואולי על-פי דברינו ניתן לשלב את שני הפירושים.

10 וכן ראה: י"ד, יב; ט"ז, יג; כ', ה; כ"א, ה.

11 ראה לעיל, הערה 8.

במרכז החטיבה עומדים שני הסיפורים הגדולים: סיפור המרגלים וסיפור קרח. שני הסיפורים בנויים ממספר גלים של מרידות: הקב"ה רוצה להשמיד את כל העדה ומשה מצילים. בשני הסיפורים משה עומד בעימות עם נשיאי ישראל. בשתי פרשיות מרים ישנם ענייני מוות: "אל נא תהי כמותי" (י"ב, יב) ומות מרים. פרשת פרה אדומה (י"ט), שעניינה טהרה מטומאת מת, נסמכה למות מרים, וענייני טהרה ישנם אף בפרשת צרעת מרים: "וּתְסַגֵּר מְרִים מִחוּץ לַמַּחֲנֶה שִׁבְעַת יָמִים" (י"ב, יד). מי מריבה וקברות התאוה הם סיפורי אוכל. בתבערה אין בעיה של אוכל, והתלונה היא לשם תלונה בלבד. בסיפור הנחשים בני ישראל אמנם מזכירים בתלונתם ענייני אוכל (כ"א, ה), אך אין לכך כל הֵד בתגובת ה', ומשמע שאף כאן התלונה הייתה לשם תלונה. בשני סיפורים אלו צעק העם אל משה לאחר מכת ה', ומשה התפלל למענם. ענייני המדיינים אינם קשורים לחטיבה זו, שהרי אין במ ענייני תלונות, אך הזכרתי אותם משום שהם משתלבים במבנה. יש לציין שברכתו וטובו של עם ישראל נזכרים בשני סיפורי המדיינים.

פרק ט"ו חורג מעניינה של החטיבה, ואין לי מה להוסיף על מה שכבר נאמר בעניין זה¹². נתייחס רק למספר נקודות בחטיבה זו.

ציצית (ט"ו, לז-מא) - קרח (ט"ז-י"ח)

"וַיִּקְהָלוּ עַל מֹשֶׁה וְעַל אַהֲרֹן... כִּי כָל הָעֵדָה בָּלִם קִדְּשִׁים וּבְתוֹכָם ה' וּמְדוּעַ תִּתְנַשְׂאוּ עַל קַהֲל ה'". טענתה של עדת קרח היא כנגד המבנה המעמדי של כוהנים, לוויים וישראלים. מדוע לא תהיה העדה כולה בבחינת 'ממלכת כוהנים'! יסוד טענה זו טמון בפרשת ציצית. הציצית הרי היא כבגד כהונה של הכוהן הגדול: "ועשית ציץ... וּשְׂמַתָּ אֹתוֹ עַל פֶּתִיל תְּכֵלֶת" (שמות, כ"ח, לו-לז). הלשון 'ציץ' / 'ציצית' ופתיל התכלת לא נזכרו עוד במקרא. הציצית עשויה שעטנו וגם כל מלאכת המשכן ובגדי הכוהן עשויים שעטנו, אך שעטנו נאסר בבגד חול¹³. בפרשת ציצית נאמר "והייתם קדשים לאלהיכם" (ט"ו, מ) ועל הכוהנים נאמר "קדשים יהיו לאלהיהם" (ויקרא, כ"א, ו). למדנו, שהציצית היא מעין 'בגד כהונה', שאותו לובש כל איש ישראל. על כן טוען קרח: כל הלוּבֵשׁ בַּגַּד כְּהוֹנֵה הֵרִי הוּא קָדוֹשׁ וְיִכַל הָעֵדָה בָּלִם קִדְּשִׁים". אמנם את סוד הקשר שבין הפרשות ניתן לפרש בדרכים מנוגדות. אפשר להסביר שטעותו של קרח נבעה מאי הבנת מצוות ציצית. אך אפשר להסביר בדרך אחרת: סמכה התורה את פרשת ציצית לפרשת קרח לומר לך, שאף על-פי שחטא קרח במריו, הרי שישנה אמת העומדת ביסוד דבריו, ורומזת לכך פרשת ציצית¹⁴.

פרק י"ח עוסק במתנות כהונה, שהן ה'מסקנות' ההלכתיות של סיפור קרח.

ממות מרים ועד כיבוש עבר הירדן (כ'-כ"א)

הפרשה פותחת בהסתלקות ההנהגה הוותיקה - מות מרים בקדש, וסיפור מי מריבה, שבו נגזר על משה ואהרן שלא ייכנסו לארץ. מקדש שולח משה מלאכים אל מלך אדום. מלך אדום מסרב ובני ישראל נאלצים לשוב את ההר. בדרך זו מת אהרן "על גבול ארץ

12 ראה על כך בהרחבה במאמרו של גזונדהייט (לעיל, הערה 1).

13 ראה דברים, כ"ב, ט-כב, בתרגום יונתן שם ובפירושו דעת זקנים מבעלי התוספות שם.

14 דרך זו מצויה בספרי חסידות, ובמיוחד נפלאו דברי ר' צדוק הכהן בספרו 'פרי צדיק' על פרשת קרח.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אדום" ובעת הליכתם בה פגע בם "הכנעני מלך ערד". הדרך הארוכה גרמה ל"ותקצר נפש העם בדרך" ולסיפור הנחשים. ולאחר מכן מסופר על שליחת מלאכים אל סיחון, כיבוש ארצו וכיבוש ארצו של עוג. פרשתנו מסתיימת: "ויסעו בני ישראל ויחנו בערבות מואב מעבר לירדן ירחו" (כ"ב, א). ניתן לראות, שפרשתנו מסודרת בעיקרה בסדר כרונולוגי. השאלה היא האם זהו סדר כרונולוגי גרידא? פרשתנו מסתיימת בנקודה שאליה שָׁאף להגיע עם ישראל כל ימיו במדבר, ולא הצליח. האם ישנו בפרשתנו הסבר כיצד הצליח עם ישראל להגיע לנקודה זו?
פרשתנו מורכבת משני חלקים מקבילים:

חלק ב'	חלק א'	סיפור תלונה
סיפור הנחשים (כ"א, ד-ט)	מי מריבה (כ', ב-ג)	מים
"ומשם בארה... ואתנה להם מים" (כ"א, טז)	רבים" (כ', יא)	שליחת מלאכים
"וישלח ישראל מלאכים אל סיחון מלך האמוריי" (כ"א, כא)	"וישלח משה מלאכים... אל מלך אדום" (כ', יד)	

כפילות זו אינה דבר שבמקרה והיא בבחינת מפתח להבנת סודה של הפרשה. כפי שניסינו לפרש, חטא משה במי מריבה נעוץ בכך שמשה שָׁם עצמו במרכז התמונה. משה ממשיך בדרך זו, והוא השולח מלאכים אל מלך אדום. משה נוהג בעם כצאן בלא דעת ואף העם אינו מגלה זְזִמָּה ופעילות. במצב זה העם אינו יכול להיכנס לָאָרֶץ ועליו להאריך את דרכו במדבר. המהפך חל במלחמה עם הכנעני מלך ערד: "וידר **ישראל** נדר" (כ"א, ב). העם מבין שבידו הדבר. בסיפור הנחשים, לראשונה, העם שב בתשובה: "ויבא **העם** אל משה ויאמרו **חטאנו**..." (כ"א, ז). בסיפור מי מריבה אין כל תגובה מצד העם מלבד התלונה, וכשקיבלו מים לא הודו, כתינוק היודע לצעוק על רצונותיו אולם אינו יודע להודות. בְּבָאָר העם מגיב בשירה "אז ישיר **ישראל** את השירה הזאת עלי באר ענו לה..." (כ"א, יז-יח)¹⁵. למלך אדום שלח **משה** מלאכים והעניין נכשל. אל האמורי שולח **ישראל** מלאכים. מלך האמורי, כמלך אדום, מסרב, אך מסבב הסיבות סיבב שדווקא סירובו הביא לכיבוש עבר הירדן המזרחי. עם ישראל מבין שבכוחו הדבר, הוא אחראי למעשיו והוא המנהיג את עצמו, והבנה זו מביאה את העם לנקודה הנכספת: "בערבות מואב מעבר לירדן ירחו". למעשה יש בפרשתנו מעין סיום לתקופת המדבר. שמא זו הסיבה לכך שפרשתנו מְלֵאָה דברי שירה והלל¹⁶. פרשתנו היא בבחינת 'קו פרשת מים' בתולדות ישראל במדבר. חלקה הראשון מסתיים בכישלון שאינו כישלון מקרי אלא כישלון דרך הנהגה. על כן בפרשתנו נגזרה גזרת מות משה ואהרן במדבר, ומסופר על מות מרים ואהרן. החלק השני מסתיים בהצלחה גדולה, הצלחתה של דרך חדשה בהנהגת העם.

15 השווה: "אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת..." (שמות, ט"ו, א).

16 כ"א, יד-טו; יז-כ; כז-ל.

פרשת בלק

לאחר המסופר בפרק כ"א על כיבוש ארץ האמורי, שבתוכה נכלל אף חלק מארץ מואב, באה פרשתנו: "ויגר מואב מפני העם מאד כי רב הוא..." (כ"ב, ג), ובעקבות כך הסיפור כולו. נסמכה פרשה זו אף לפרשה שלאחריה - חטא בעל פעור והזנות אל בנות מואב - משום ש"הן הנה היו לבני ישראל בדבר **בלעם** למסר מעל בה' על דבר פעור" (ל"א, טז). אמנם פרשת בלק עומדת נבדלת בספר במדבר וניכרת בייחודה¹⁷.

חטיבת הסיום - מחטא בעל פעור עד סיום ספר במדבר (כ"ה-ל"ו)

עיקרה של חטיבה זו היא ענייני ההתנחלות בארץ. המניין בפרק כ"ו, מטרתו: "לָאֱלֹהֵי תַחֲלַק הָאָרֶץ בְּנַחֲלֶיהָ" (כ"ו, ג). שתי פרשיות בנות צלפחד (כ"ז, א-יא, לו) עוסקות בנחלת הבת. פרק ל"ד עוסק בגבולות הארץ "אשר צוה ה' לתת לתשעת המטות וחצי המטה" (ל"ד, יד) ופרק ל"ה עוסק בערים שחייב כל שבט לתת מנחלתו ללוויים ובערי המקלט, שהן חלק מערי הלוויים. חלק מן הפרשיות שייכות כרונולוגית לתקופה זו - חטא בעל פעור ומלחמת מדין שבאה בעקבותיה (כ"ה, ל"א), מינוי יהושע (כ"ז, יב-כג) ופרשת התנחלות שבטי עבר הירדן (ל"ב). פרק ל"ג, שהוא סיכום המסעות, בא בסוף הספר, ומהווה כעין סיכום לתקופת המדבר.

מספר בעיות קשות בסדר הפרשיות מתעוררות בחטיבה זו:

א. הבעיה הבולטת היא הפרקים כ"ח-ל'. מה שייכותם של פרשת קרבנות המועדים (כ"ח-כ"ט) ופרשת נדרים (ל') לחטיבה זו? וכי אי-אפשר היה להוציא פרשיות אלו מחטיבה זו ולכותבן בכל מקום אחר בתורה?

ב. פרשת המלחמה במדין (ל"א) היא המשכו הישיר של סיפור חטא בעל פעור (כ"ה). ניתן להביא לכך ראיה מן הפרשה הפתוחה שבאמצע הפסוק¹⁸ ב-כ"ו, א: "ויהי אחרי המגפה [פרשה פתוחה] ויאמר ה' אל משה... שאו את ראש כל עדת בני ישראל" (כ"ו, א-ב). פרשה זו יכולה הייתה להיכתב בסדר זה: "וידבר ה'... צרור את המדינים והכיתם אותם... על דבר פעור. ויהי אחרי המגפה (כ"ה, טז - כ"ו, א) וידבר ה' אל משה... נקם נקמת בני ישראל מאת המדינים..." (ל', א-ב). מהי הסיבה לסדר הפרשיות במקום זה, ומדוע 'הושלתו' הפרקים כ"ו-ל' בתוך פרשת המלחמה במדין?

ג. שתי פרשיות הוקדשו לבנות צלפחד (כ"ז, א-יא; ל"ו). מדוע הופרדו זו מזו?

ד. הפרקים ל"ד-ל"ו עוסקים בענייני ההתנחלות. מדוע לא באו בסמוך למניין שמטרתו: "לָאֱלֹהֵי תַחֲלַק הָאָרֶץ בְּנַחֲלֶיהָ"? במיוחד קשה הדבר, אם רואים את פרשת המסעות כסיכום. מדוע באו פרשיות אלו **לאחר** הסיכום?

החטיבה האחרונה היא בניין גדול המורכב מאבנים רבות. ראיית הבניין השלם יסודה

17 שמא על כן טרחו חז"ל להדגיש שמשה כתב ספרו ופרשת בלעם (ב"ב, יד, ע"ב).

18 מפרופ' ש' טלמון למדתי שפרשה באמצע פסוק מלמדת שפרשה זו [=הפרשה הבאה] אין זה מקומה". השערה זו אינה מסבירה כל מקום ומקום שיש פרשה פתוחה באמצע פסוק אך במספר מקומות היא משתלבת באופן מפליא.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

בראיית כל פרשה כשלעצמה, בבחינת מיקומה בחטיבה ובשאלת הקשר שבינה ובין החטיבה הראשונה. אולם אין אפשרות להפריד את הדיון בשאלות אלו. לדוגמה: תפקיד פרשה במקומה מוסבר לעתים מתוך השוואה לחטיבה הראשונה. מבנה מורכב זה מחייב אותנו לדון בדברים באופן משולב, ורק לאחר השלמת הדברים ניתן יהיה לראות את התמונה השלמה.

נפתח בהשוואת סוף ספר במדבר לראשיתו.

ראשית הספר	סוף הספר
[חטא העגל (שמות ל"ב-ל"ג)]	חטא בעל פעור (כ"ו)
מניין העם על-ידי משה ואהרן (א"ב')	מניין על-ידי משה ואלעזר (כ"ו)
פקודי הלוויים (ג"ד')	פקודי הלוויים (כ"ז, נז-סה)
שמות הנשיאים (א, ה-יז)	שמות הנשיאים (ל"ד, יט-כט)
שילוח טמאים מן המחנה (ה', א-ד)	שילוח טמאים מן המחנה (ל"א, כט)
סוטה: "איש... כי תשטה אשתו" (ה', יא-כא)	נדרים: "אלה החוקים... בין איש לאשתו" (ל')
נזיר: "איש... כי יפלא לנדר נדר... לה" (ו', א-כא)	נדרים: "איש כי ידר נדר לה" (ל')
קרבת הנשיאים (ז')	קרבת המועדות (כ"ח-כ"ט)
חצוצרות (י', א-י)	חצוצרות (ל"א, ו)
"ובראשי חדשכם" (י', י)	"ובראשי חדשכם" (כ"ח, יא)
"אלה מסעי בני ישראל לצבאותם" (י', כח)	"אלה מסעי בני ישראל... לצבאותם" (ל"ג, א)
ענייני המשכן (א"י')	ערי הלוויים וערי המקלט (ל"ה)
מרגלים (י"ג-י"ד)	התנחלות עבר הירדן: "ולמה תנואון [תניאון קרי] את לב בני ישראל..." (ל"ב)

עוד אסוציאציות ושברי אסוציאציות יש בין ראשית הספר וסופו¹⁹. כבר במבט ראשון נראה, שחלק מן המקבילות הן בעלות משמעות תוכנית עמוקה. אולם בחלק מן המקרים נראה כאילו אין כאן אלא אסוציאציות גרידא. אף אם לא נצליח לתת הסבר לכל מקבילה, המבנה כולו הוא כחץ המורה לנו: חלקו את ספר במדבר לחטיבות, והשוו בין החטיבה הראשונה לחטיבת הסיום. לפני שניקנס לעומקו של הדיון חשוב להדגיש שהקבלות אלו אינן מקרה בעלמא. המלה 'חצוצרות' והביטוי 'בראשי חדשכם'²⁰ אינם נזכרים עוד בתורה אלא בפרשיות אלו. גם המשפט "אלה מסעי בני ישראל [...] לצבאותם" לא נזכר עוד בתורה. הביטוי 'איש ואשתו' לא נזכר בספר במדבר אלא בפרשיות סוטה ונדרים.

א. חטא העגל - חטא בעל פעור

בין שני הסיפורים - חטא העגל וחטא בעל פעור - מספר דמיונות:
"ויעלו עלת וגששו שלמים וישב העם לאכל ושתו" (שמות, ל"ב, ו)
לעומת: "ותקראן לעם לזבחי אלהיהן ויאכל העם" (כ"ה, ב)

19 פסח נזכר בטי', א-יד, ובכ"ח, טז. השורש מע"ל נמצא בה', ו, יב; ל"א, ט"ז.
20 בשמות, י"ב, ב, נזכר הביטוי, אך באופן שונה מעט: "ראש חדשים".

וכן: "ויאמר [משה]... הרגו איש את אחיו" (ל"ב, כז)
לעומת: "ויאמר משה... הרגו איש אנשיו" (כ"ה, ה)

בשני הסיפורים, מנסה משה להשיב את חרון אף ה' על-ידי מלחמת איש באחיו. אולם בעוד שבחטא העגל הצליח משה, הרי שבחטא בעל פעור נתעלמה ממנו הלכה, ופינחס בן אלעזר השיב את חמת ה' מבני ישראל. משה המנהיג הדגול אינו מסוגל להושיע את העם ואחד מן העם - פינחס בן אלעזר - הוא המושיע. סיפור זה משתלב במגמה שראינו בפרקים כ"כ"א, ומגמה זו ניכרת גם בפרשיות הבאות: משה אינו מנהיג יחידי, וישנו גוף מורחב של הנהגה - משה, אלעזר ונשיאי העדה. גוף זה נזכר בשתי פרשיות בנות צלפחד (כ"ז, ב; ל"ו, יא), במלחמת מדיין (ל"א, יג) ובפרשת שבטי עבר הירדן (ל"ב, יב). יהושע, המנהיג העתידי, יעמוד לפני אלעזר הכוהן ולפני כל העדה (כ"ז, יט); פרשת נדרים נאמרת אל ראשי המטות. את ראשיתו של תהליך זה ניתן לראות כבר בחטיבת הפתיחה, אולם בחטיבה שלנו מתפקד מוסד זה באופן שלא ראינו עד כה בתורה. ייתכן שגם המקבילה שבין חטא העגל וחטא בעל פעור שייכת למבנה החטיבות. ספר במדבר אינו ממשיך את ספר ויקרא אלא את ספר שמות²¹. ענייני הלוויים ופדיונם שנוכרו בחטיבה הראשונה (בפרקים ג'ד') הם כעין המשך לסיפור חטא העגל שבו נבחרו הלוויים. ניתן אפוא לראות את חטא העגל כעין רקע למניין שבראשית ספר במדבר, כפי שחטא בעל פעור הוא כעין רקע למניין שאחריו (פרק כ"ו).

המשכן - ערי הלוויים וערי המקלט

מרכזה של החטיבה הראשונה בספר במדבר הוא המשכן שסביבו בנוי המחנה. המשכן משפיע קדושה על העם החונה סביבו. את מקומו של המשכן במדבר, תופסים בארץ ערי המקלט וערי הלוויים, ומהם תצא תורה וקדושה לכל העם. ראייה לקשר בין ערי המקלט למשכן, יש בכך שאף מזבח קולט (בתנאים מסוימים) כעיר מקלט. עיקר מגמתה של החטיבה הראשונה היא בניינו הרוחני של העם במדבר, ואילו עיקר מגמתה של החטיבה האחרונה היא בניינו הרוחני של העם בארץ.

קרבנות הנשיאים - קרבנות המועדים

שתי פרשיות בתורה בנויות מסעיפים קצרים של רשימות סכמטיות של קורבנות כל יום ויום: פרשת חנוכת המשכן ופרשת קרבנות המועדות. במדבר נעו חיי העם סביב למשכן ואילו בארץ יש להיכנס לכעין 'שגרה' של חיי קדושה.

פרשת נדרים (ל'), פרשת מניין העם (כ"ו) ופרשיות בנות צלפחד (כ"ז, ל"ו)

בשאלת הקשר שבין פרשת נדרים לפרקי סוף ספר במדבר עלו סברות שונות. באמת מרכזה של פרשת נדרים אינו עניין דיני נדרים אלא דיני הבת והאישה, או מבנה המשפחה.

21 הברכה והקללה בסוף ספר ויקרא (ויקרא, כ"ו) מלמדת שכאן מסתיים ספר. ספר שמות מסתיים בחודש הראשון בשנה השנית (שמות, מ', א, יז) וספר במדבר פותח באותה שנה בחודש השני (ראה במדבר, א', א, ועוד).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

מול פרשה זו עומדת בחטיבת הפתיחה פרשת סוטה שאף היא דנה בנושא זה, וכבר ציינו כי רק בשתי פרשיות אלו בספר מופיע הביטוי 'איש ואשתו'. הבניין הרוחני של העם נבנה ממשפחותיו, ולפני הכניסה לארץ יש להסדיר ולבנות מקדש-מעט זה. סברה זו אינה דברי דרוש; היא נטועה ואחוזה בפרשיות החטיבה האחרונה.

בין המניין בפרק כ"ו למניין בפרקים א'-ב' יש מקבילות רבות ואין צורך להוכיח זאת. אולם ישנו הבדל אחד בין המניינים: בסוף הספר נמנה העם למשפחותיו: "בני ראובן חנוך משפחת החנכי לפלוא משפחת הפלאי..." (כ"ו, ה). יש להניח שפרשת ההתנחלויות יצרה בעיות הלכתיות רבות. אולם דווקא שתי הפרשות הדנות ב**בנות** צלפחד מופיעות כעין נספחים הלכתיים לפרשיות חלוקת הארץ אם נרחיב את מבטנו נתאר את הדברים כך: בחטא בעל פעור זנה העם אל בנות מואב ופגם בקדושת חיי המשפחה, על כן במניין נמנה העם למשפחותיו והדיונים ההלכתיים - שתי פרשיות בנות צלפחד ודיני נדרים - הם דווקא בנושא הרגיש במשפחה, הלכות הבת. על נושא זה מושם הדגש גם במלחמת מדיין: "ויקצף משה... החייתם כל נקבה. הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם למסר מעל בה" (ל"א, יד-טז).

חטא בעל פעור ומלחמת מדיין

בחטא בעל פעור ירד העם מגדולתו. לפני שהעם נלחם במדיין ונכנס לארץ, יש לבנות מחדש את בניינו הרוחני של העם. בניין זה מתואר באותן פרשיות ש'הושתלו' בין חטא בעל פעור למלחמת מדיין, ולצורך כך הופרדו הדבקים: פרשת בעל פעור ופרשת מלחמת מדיין. כמו כן יש לציין, שהקב"ה אומר למשה: "נקם נקמת בני ישראל מאת המדיינים אחר תִּאֶסֵּף אל עמך" (ל"א, ב). על מנת שהמלחמה במדיין תהיה מעשהו האחרון של משה, יש להפריד בין חטא בעל פעור ובין המלחמה.

התנחלות שבטי עבר הירדן²²

בני ראובן ובני גד מבקשים להתנחל בעבר הירדן. משה חושש שההיסטוריה חוזרת: "כה עשו אבותיכם בשלחי אתם מקדש ברנע... ויניאו את לב בני ישראל לבלתי בא אל הארץ" (ל"ב, ח-ט). אולם בני ראובן וגד מפגיגים את החששות בהראותם נכונות להילחם עם כל העם בכיבוש הארץ. כאן, בנקודה זו, מתבטא ההבדל שבין ראשית הספר וסופו, בין דור ראשון ודור אחרון. הפזמון החוזר בפי המתלוננים הוא הגעועים למצרים. הם אינם רוצים להילחם. בני ראובן וגד מראים בדבריהם שזהו אכן דור חדש. אין בחטיבה האחרונה סיפורי תלונה, ובני ישראל הולכים מחיל אל חיל בכיבוש עבר הירדן.

פרשת מסעי

רשימת המסעות (ל"ג, א-מט) היא כעין סיכום של תקופת המדבר וראויה היא לבוא בסוף ספר במדבר. ל"ג, נ-נו, עוסק בציווי על השמדת עבודה זרה מן הארץ ובאזהרה "ואם

22 פרק זה למדתי ממר ש' הקשר.

לא תורישו... והיה כאשר דמיתי לעשות להם אעשה לכם" (ל"ג, נה-נו). מדוע באה פרשה זו כאן? ראשית, לפני הכניסה לארץ ראוי להזהיר על עבודה זרה בארץ (אין בספר אזהרה נוספת על עבודה זרה). מלבד זאת, דרכה של תורה לסיים ספר בברכה וקללה. ספרי ויקרא ודברים מסתיימים בברכה וקללה, ואף ספר במדבר מסתיים בקללה, שאם לא יורישו את גויי הארץ יאבד עם ישראל מארצו. עתה עולה שוב שאלתנו - מדוע לאחר פרקי סיכום אלו, באים שוב ענייני התנחלות (פרקים ל"ד-ל"ה). פרקים אלו ראוי היה שיבואו בסמוך למפקד שמטרתו: "לאלה תחלק הארץ בנחלה" (כ"ו, נג). מבחינת העניין זוהי חטיבה אחת הפותחת בגבולות הארץ: "אשר תפל לכם בנחלה... לתשעת המטות וחצי המטה" (ל"ד, א-טו), לאחר מכן באה רשימת הנשיאים "אשר ינחלו לכם את הארץ". פליה עוסק בערים שחייב כל שבט ושבט לתת מנחלתו ללוויים. ערי המקלט שנדונו כאן בהרחבה (ל"ה, ט-ל"ד) אינם אלא תת-סעיף של הנושא, שהרי ערי המקלט הן חלק מערי הלוויים. פרק ל"ו עוסק בבנות צלפחד. לאחר המניין 'למשפחותיהם' (כ"ו) מעלות בנות צלפחד את בעיית ההמשכיות של משפחת אביהם: "למה יגרע שם אבינו" (כ"ז, ד). לעומת זאת, בפרק ל"ו המתלוננים הם "ראשי האבות למשפחת בני גלעד" ובעייתם: העברת נחלה משבט לשבט. עתה אנו מבינים את חלוקת פרשיות בנות צלפחד: בכ"ז, א-יא, הבעיה היא בעיית המשפחה ואילו בפרק ל"ו הבעיה היא בעיית השבט. ראוי אם כן שפרשה זו תבוא בסמוך לפרשה הדנה בחלוקת הארץ לשבטים, והיא משמשת כעין נספח לה. לאחר שנדונו העניינים העקרוניים בפרקים ל"ד-ל"ה בא כעין מקרה פרטי בסוף הפרשה (ל"ו).

השאלה היא אם כן - מדוע בא גוש זה (ל"ד-ל"ו) בשלמותו כאן בסוף ספר במדבר? ברצוני להעלות השערה בעניין זה: מקומה הטבעי של פרשה זו הוא אכן לאחר מניין העם והלוויים. אולם ישנה נקודה אחת שגרמה לשינוי הסדר. פרשת ערי מקלט מסתיימת באזהרה: "ולא תחניפו את הארץ... כי הדם הוא יחניף את הארץ. ולא ארץ לא יכפר לדם אשר שפך בה כי אם בדם שפכו. ולא תטמא את הארץ אשר אתם יושבים בה אשר אני שכן בתוכה". פרשה זו מסתיימת באזהרה. גם הפרשה הדנה בהורשת הגויים ובהשמדת עבודה זרה מן הארץ (ל"ג, נ-נו) מסתיימת באזהרה, אולם בגוף ספר במדבר אין אף פרשה אחת המסתיימת באזהרה. וכך יוצא שספר במדבר מסתיים בשתי אזהרות על שני נושאים - עבודה זרה ורצח. שני עניינים אלו הִנָּם אבני יסוד העומדות בראש לוחות הברית, ובהם ראוי ספר במדבר להסתיים. ספר במדבר דומה אפוא לספרי ויקרא ודברים בעניין הסיום בקללות ובאזהרות, אולם גם שונה מהם: הפרשות המסיימות את ויקרא ודברים עיקרן הוא ברכות וקללות, ואילו בספר במדבר הפרשיות המסיימות (פרקים ל"ד-ל"ו) עוסקות בנושאים אחרים והאזהרה אינה אלא בסופן.

סוף דבר

מטרתנו במאמר זה הייתה לראות את ספר במדבר, על מכלול פרשיותיו, כיחידה אחת שלמה. חילקנו את הספר לשלוש חטיבות עיקריות. עניינה של החטיבה הראשונה הוא מבנהו הפיזי והרוחני של מחנה ישראל. ביסוד בניין זה עומדת שאלת היחס בין העם כולו ובין נבחריו. בסוף החטיבה היה ראוי שייכנס העם לארץ, אולם 'לא איכשר דרא', כפי

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

שאנו רואים בכל סיפורי התלונה שבחטיבה השנייה. התמונה העולה מסיפורים אלו היא שהעם איננו מסוגל להנהיג את עצמו, ודווקא גדולתו של משה המנהיג היא לו לרועץ. החטיבה האחרונה הנה בניינו המחודש של העם לקראת הכניסה לארץ. הפרשיות בחטיבה זו הן אבני הבניין של בניינו הרוחני של העם. שאלת מקומו של העם בהנהגת עצמו, שעסקנו בה בחטיבה הראשונה, תופסת מקום מרכזי גם בחטיבה השנייה, ואילו בחטיבה האחרונה ישנו ניסיון לפתרון הבעיה.

ראשיתו של ספר במדבר "בחדש השני בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים" (א', א) וסופו בסוף שנת הארבעים. אין כאן רק תיאור כרונולוגי, אלא הסבר המהלך האלוהי שהביא את העם לארצו. מעם ש"ארון ברית ה' נסע לפנייהם דרך שלשת ימים" לעם המנהיג עצמו בדרך הטבע.

נסיים את דברינו בדברי הנצי"ב בהקדמתו לספר במדבר, ויהיו דברינו עד כה, בבחינת פירוש והרחבה לדבריו:

"זה הספר... חומש הפקודים... ונרשם בדעת רבותינו עניין שני הפקודים [=המפקדים]... יותר משאר דברים בזה הספר... משום דעיקר זה הספר הוא המחליף ומשנה הליכות עם ה' בחיי העולם מאז שהגיעו לארץ ישראל מן הדרך שהלכו במדבר. שבמדבר היו... למעלה מהליכות הטבע ובארץ ישראל הלכו בדרך הטבע... וזה השינוי התחיל בעודם במדבר בשנת הארבעים... ועל זה השינוי... אמרו חז"ל בב"ר פ"ג ויבדל אלהים בין האור ובין החשך - זה ספר במדבר שהוא מבדיל בין יוצאי מצרים ובין באי הארץ. אכן עיקר ההפרש הזה היה ניכר בשני הפקודים שהיו שני עניינים שווים בחומר ובמעשה, ונשתנו בצורת המעשה לפי הליכות ישראל. והנראה דעל פי זה הכוונה אמרו חז"ל דיויהי בנסע הארץ הוא ספר בפני עצמו... ואם כן פרשה קטנה זו היא המחלקת בין שני אופני הליכות ישראל עד שכל חלק אחד מן הספר הוא ספר בפני עצמו... שסיפור עניין גדול נקרא ספר".